

Approche comparative du possessif en français, italien, roumain et latin

Sophie Saffi, Virginie Culoma Sauva, Gencărau Stefan, Gencărau Aurelia Oana

► To cite this version:

Sophie Saffi, Virginie Culoma Sauva, Gencărau Stefan, Gencărau Aurelia Oana. Approche comparative du possessif en français, italien, roumain et latin. Studii de stinta si cultura, 2017, XIII (1), pp.79-86. hal-03570954

HAL Id: hal-03570954

<https://amu.hal.science/hal-03570954>

Submitted on 14 Feb 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

STUDII

DE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ

VOLUME XIII, ISSUE 1, MARCH 2017

VOLUME XIII, N° 1, MARS 2017

VOLUMUL XIII, NR. 1, MARTIE 2017

Revistă editată de / revue éditée par / journal published by:
UNIVERSITATEA DE VEST „VASILE GOLDIȘ” DIN ARAD, ROMÂNIA

în parteneriat cu / en partenariat avec / in partnership with:

**LE DÉPARTEMENT DE ROUMAIN
D'AIX-MARSEILLE UNIVERSITÉ, FRANCE**

**LE CAER - EA 854
D'AIX-MARSEILLE UNIVERSITÉ, FRANCE**

**LE CIRMI
DE L'UNIVERSITÉ PARIS 3 - SORBONNE NOUVELLE, FRANCE**

**FACULTATEA DE FILOSOFIE,
DEPARTAMENTUL DE LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ,
UNIVERSITATEA NOVI SAD, SERBIA**

UNIVERSITY OF JENA, INSTITUTE FOR SLAVIC LANGUAGES, JENA, GERMANY

**„Vasile Goldiș” University Press
Arad – România**

A COMPARATIVE APPROACH TO THE POSSESSIVE PRONOUN IN FRENCH, ITALIAN, ROMANIAN AND LATIN

APPROCHE COMPARATIVE DU POSSESSIF EN FRANÇAIS, ITALIEN, ROUMAIN ET LATIN

O ABORDARE COMPARATIVĂ A POSESIVULUI ÎN FRANCEZĂ, ITALIANĂ, ROMÂNĂ ȘI LATINĂ

Sophie SAFFI

E-mail: sophie.saffi@univ-amu.fr

Ștefan GENCĂRĂU

E-mail: stefan.gencarau@univ-amu.fr

Oana Aurelia GENCĂRĂU

E-mail: [oanagen@yahoo.fr](mailto: oanagen@yahoo.fr)

Virginie Culoma SAUVA

E-mail: virginie.culoma@univ-amu.fr

Équipe CAER EA 854,
Aix Marseille Université

Abstract

The present article proposes a concise presentation of the possessive pronoun in French, Italian and Romanian as a starting point for a future approach to the morpho-phonological class of these pronouns. The purpose of this study in its various stages is to discuss the arbitrariness of the linguistic sign within the theoretical framework settled by language psychomechanics. We try to identify the multiple solutions generated by the evolution of these pronouns from Latin to the Romance languages mentioned above, and the subtle representational differences of the person and interlocutionary space in these systems.

Rezumat

Propunem în aceste pagini o succintă prezentare a sistemului posesivului în franceză, italiană și română, punct de plecare pentru o viitoare abordare a clasei morfo-fonologice a pronumelor, ceea ce ne va permite să discutăm motivarea semnului lingvistic într-o perspectivă a psihomecanicii limbajului. Căutăm să surprindem multiplele soluții evidențiate de evoluția acestora, dinspre latină spre limbile romanice avute în vedere, dar, mai ales, să înțelegem diferențele subtile de reprezentare a spațiului interlocuționar în aceste sisteme ale limbii.

Résumé

Nous proposons dans ces pages une brève présentation du système du possessif en français, italien et roumain, point de départ d'une future approche des classes morpho-phonologiques des pronoms, qui nous permettra de discuter la motivation du signe dans une perspective psychomécanique du langage. Nous envisagerons les multiples solutions mises en évidence grâce à l'évolution de ce système des pronoms du latin aux langues romanes concernées, et nous nous attacherons à expliquer les différences subtiles de la représentation de l'espace interlocutif dans ces systèmes de langue.

Keywords: *Romanian, Latin, Italian, French, possessive, morpho-phonology, form, system*

Mots-clés : *roumain, latin, italien, français, possession, morphophonologie, forme, système*

Cuvinte-cheie: *română, latină, italiană, franceză, posesie, morfo-fonologie, formă, sistem*

0. Vom ajunge în etape succesive, după un succint parcurs diacronic referitor la expresia posesiei în latină, franceză, italiană și română să arătăm că acest fenomen ce pare doar de natură morfo-sintactică ilustrează în fapt raporturile strânse pe care, în domeniul morfologiei, forma le întreține cu sistemul subiacent. Vom căuta să evidențiem consecințele acestor constatări, întrebându-ne dacă e posibil să schițăm un moment evolutiv în coerență cu ipoteza motivării semnului lingvistic pentru limbile studiate.

1. Cadrul teoretic al demersului nostru include conceptul de *tensor binar radical* propus de Gustave Guillaume și aplicat la italiană de către Alvaro Rocchetti, (1987), reluat apoi, în mod special, pentru categoria *genului* (Saffi, 2010 : 188-189) spre a se propune ipoteza unui *tensor binar* fondat pe construcția psihologică a locutorului, utilizând criteriile spațiale drept criterii fundamentale. Cea din urmă întreprindere are în vedere aplicarea conceptului lui Guillaume în studiul sistemului fonologic, precum și a celui morfologic și a oricărui subsistem ce permite în cele din urmă producerea discursului.

Apropierca de Gustave Guillaume ne apare drept clarificatoare deoarece el consideră de o importanță capitală distincția dintre sincronie și diacronie, precum considera înaintea lui Ferdinand de Saussure, spre deosebire de care însă el poziționează sincronia în planul secund, singura realitate fiind pentru Guillaume de natură diacronică. El constată că raporturile în limbă se instituie în timp, în perspective sistematice, ele însele subiect al schimbării. Rezultă de aici că sincronia nu există decât în baza ipotezei conform căreia limba durează, în timp ce ea este înlăuntrul ei în devenire continuă (Boone, Joly, 1996 : 125). Fiecare etapă de sincronie, delimitată pentru Saussure, conține în realitate în germene diacronia viitoare. Guillaume privește într-un mod particular diacronia, modificarea pe care o propune în raport cu Saussure îi permite să regândească relația diacronie/sincronie în termeni de interacțiune. Sincronia este văzută ca o stare rezultând din întâlnirea a două forțe ce se opun în cadrul diacroniei: o forță *descendentă* dezorganizatoare și o forță *ascendentă* organizatoare. În termenii lui Guillaume:

« La linguistique diachronique saisit les choses longitudinalement dans le temps qui les fait changer, les perturbe, les désorganise et les détruirait sans l'intervention d'une force organisatrice contraire. La linguistique synchronique les saisit par coupe transversale non pas dans leur mouvement de désorganisation, mais dans celui, opposé d'organisation, de systématisation, lequel détermine leur interdépendance en l'assujettissant aux lois les plus profondes de la pensée humaine.» (Guillaume, 1973 : 106).

Guillaume reprezintă astfel raportul dintre diacronie și sincronie.

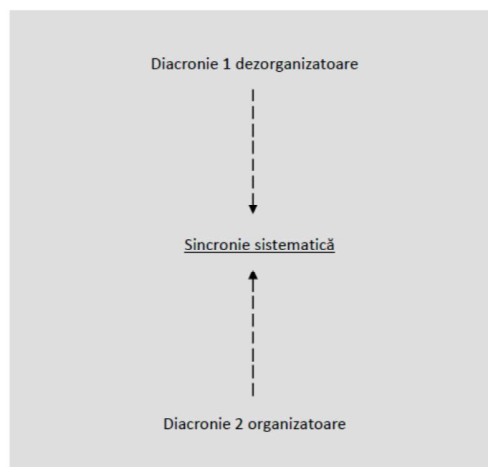

Fig. 1: Ilustrarea sincroniei sistematice

Remarcăm în această schemă că organizarea sistematică apare în sincronie și în diacronie în punctul de întâlnire și de echilibru a două impulsii ce se opun. Guillaume consideră că acest echilibru este în mod fundamental instabil căci

« on ne se trouve jamais tout à fait en présence d'un système, mais toujours en présence d'une réfection virtuellement engagée du système acquis. La réfection est toutefois, dans la plupart des cas, si faiblement engagée que le système peut être fixé, instantanéisé, et décrit *comme s'il était stable* ». (Guillaume, 1973 : 106).

Sincronia pare a fi, pentru el, o construcție fictivă, dar necesară, momentană, constituită din necesități analitice. În consecință, adevărata istorie ar fi *cea care ar cuprinde într-o privire unică schimbările concrete care afectează ființa sistematică ce constituie asamblajul lor după legile permanente ale gândirii umane* (Guillaume, 1973 : 111). Absența unei astfel de *priviri unice* este expresia eșecului analizei istorice tradiționale.

În acord cu Guillaume, trebuie să începem așadar printr-o succintă prezentare istorică a sistemelor posesivului, urmând, în etape și etape, să extindem cercetarea asupra demonstrativelor și a adverbilor de loc aferente în diferitele limbi romanice, spre a cuprinde astfel multiplele soluții din evoluția acestora, pornind de la latină și spre a înțelege mai bine diferențele subtile ce există între aceste sisteme.

2. Adjectivele posesive latine erau forme adjectivale corespunzătoare pronumelor personale.

Acestea se declinau după modelul adjectivelor :

- tip *bonus, a, um*: pentru primele trei persoane, reprezentând posesorul unic,
- tip *pulcher, ra, rum* : pentru ultimele două persoane, reprezentând posesorul multiplu.

Clasa posesivelor grupează în latină subsitute pronominale ce pot înlocui fie numele posesorului, fie atât numele posesorului, cât și pe cel al obiectului posedat. După cum arată Michèle Fruyte (1991 : 88), în latină :

« à chaque pronom personnel est associé synchroniquement un adjectif qui indique la personne en position de détermination adnominale ».

În etimologia formelor posesivelor se atestă un radical pronominal comun cu cel al pronumelor personale, pentru persoana întâi și a doua, singular și plural, un radical pronominal reflexiv pentru persoana a treia, precum și o concurență cu demonstrativul pentru persoana a treia. Este interesant pentru demersul nostru faptul că posesivul latin de persoana întâi *este constituit din forma pronumelui personal de locativ-dativ* (vezi Bujor și Chiriac: 1971: 65).

Se consideră că latina, ca și italiana, a făcut apel la posesiv doar atunci când ideea de posesie nu era evidentă. La persoana a treia a singularului și a pluralului, se opera o distincție în funcție de caracterul reflexiv sau non reflexiv al posesivului. Se întrebuinta posesivul doar dacă era vorba de o formă reflexivă, în caz contrar se făcea apel la demonstrativele *is, ea, id*.

3. Adjectivele și pronumele posesive în **italiană** și în **română** au o funcție dublă: ele indică, în cele mai multe cazuri, genul și numărul obiectului posedat, precum și persoana posesorului. Formele pentru adjectiv și pronume sunt aceleași în italiană. Ele sunt în mod obișnuit utilizate cu articol definit cu toate că în anumite cazuri ce nu vor fi abordate aici, căci nu interesează demersul nostru actual, italiana pare să facă economie de articol.

Formele de posesiv italian, apoi român, sunt cuprinse în tabelele ce urmează:

	Masculin		Feminin	
	Singular	Plural	Singular	Plural
Posesor unic	<i>il mio</i> <i>il tuo</i> <i>il suo</i>	<i>i miei</i> <i>i tuoi</i> <i>i suoi</i>	<i>la mia</i> <i>la tua</i> <i>la sua</i>	<i>le mie</i> <i>le tue</i> <i>le sue</i>
Posesor multiplu	<i>il nostro</i> <i>il vostro</i> <i>il loro</i>	<i>i nostri</i> <i>i vostri</i> <i>i loro</i>	<i>la nostra</i> <i>la vostra</i> <i>la loro</i>	<i>le nostre</i> <i>le vostre</i> <i>le loro</i>

	Masculin		Feminin	
	Singular	Plural	Singular	Plural
Posesor unic	al meu al tău al său	ai mei ai tăi ai săi	a mea a ta a sa	ale mele ale tale ale sale
Posesor multiplu	al nostru al vostru	ai noștri ai voștri	a noastră a voastră	ale noastre ale voastre

Sistemul posesivelor italiene pare să se fi stabilizat în forma sa modernă în secolul XII.

4. Precum latina, franceza veche rămâne o limbă flexionară. Și pronumele și adjectivul posesiv se declină într-un caz subiect (CS) și într-un dublu caz regim (CR): CR1 pentru funcția Regim direct și CR2 ce reia toate celelalte funcții Regim (Revol, 2000 : 107). Un anumit număr de transformări apar în sisteme încă din epoca francezei vechi¹. Să luăm în discuție într-o primă etapă cazul în care posesorul este unic.

¹ Franceza veche este un termen științific care desemnează ansamblul de dialecte vorbite și scrise la Nord de Loara între secolele IX și XIII în condițiile existenței unei limbi comune adesea confundată cu ceea ce franceza desemnează prin *francien*, *scripta* corespunzând dialectului vorbit la Paris și în împrejurimile sale.

Masculin

<i>Forme atone</i>				<i>Forme tonice</i>		
	P1	P2	P3	P1	P2	P3
CSS	<i>Mes</i>	<i>tes</i>	<i>Ses</i>	<i>miens</i>	<i>tuens</i>	<i>suens</i>
CRS	<i>Mon</i>	<i>ton</i>	<i>Son</i>	<i>mien</i>	<i>tuen</i>	<i>suen</i>
CSP	<i>Mi</i>	<i>Ti</i>	<i>Si</i>	<i>mien</i>	<i>tuen</i>	<i>suen</i>
CRP	<i>Mes</i>	<i>tes</i>	<i>Ses</i>	<i>miens</i>	<i>tuens</i>	<i>suens</i>

Feminin

<i>Forme atone</i>				<i>Forme tonice</i>		
	P1	P2	P3	P1	P2	P3
Singular	<i>ma/m'</i>	<i>ta/t'</i>	<i>sa/s'</i>	<i>Moie</i>	<i>teue</i>	<i>seue</i>
Plural	<i>Mes</i>	<i>Tes</i>	<i>Ses</i>	<i>Moies</i>	<i>teues</i>	<i>seues</i>

Fig. 3 : posesivul singularității în franceza veche

După dispariția declinării, singurele forme care rămân sunt formele aferente CR. Pentru situațiile cu posesori multipli, sunt înregistrate următoarele forme² :

P4	Masculin	Feminin
CSS	<i>nostre(s)</i>	<i>Nostre</i>
CRP	<i>Nostre</i>	<i>Nostre</i>
CSP	<i>Nostre</i>	<i>noz(aton)/nostres (tonic)</i>
CRP	<i>noz (aton)/nostres (tonic)</i>	<i>noz(atone)/nostres (tonic)</i>
P5	Flexiunea este exact aceeași ca și pentru P4, singura schimbare privește consoana inițială (<i>vostre</i> în loc de <i>nostre</i>)	
P6	formă unică și invariabilă <i>lor</i>	

Fig. 4: posesivul pluralității în franceza veche

După cum subliniază Geneviève Joly (2009 : 66), este interesant de semnalat că opoziția între formele atone și formele tonice este specifică francezei. Aceasta era necunoscută latinei, limbă în care posesivul era în mod regulat accentuat pe prima silabă deoarece toate formele erau disilabice. Transformările sistemului posesivelor în vechea franceză sunt datorate cel mai frecvent influențelor analogice, mai ales celor de la P1 și de la masculin.

Posesivul francez oferea, în limba veche, un număr considerabil de forme diferite. În Evul Mediu, sistemul posesivelor s-a simplificat. Se observă întâi dispariția declinării, apoi extensia progresivă a domeniului formelor multiple și, în paralel, dispariția altora. Sistemul posesivelor este, în trecerea de la vechea franceză la franceza medie, apoi la limba modernă, un model de analogie și de simplificare. Se poate oare presupune o coerență unificatoare pentru aceste schimbări ?

Pe de o parte, după cum se remarcă și prin comparația celor patru limbi, sistemul s-a simplificat, din franceza veche până în franceza modernă, prin dispariția formelor de CS. Dar, pe de altă parte, sistemul a devenit complex, în secolul XVI, odată cu distincția stabilită între formele adjectivale și formele pronominale ale posesivului. Gramaticianul Louis Meigret semnală deja diferența de pronunțare a lui *nos*, *vos* datorită lui ò, și a lui *notres*, *votres* datorită lui ó (47 v°, 60 r°),

² Pentru franceză: CSS = cas sujet singulier, CSP = cas sujet pluriel, CRP = cas régime pluriel.

fără să remarcă nuanța de pronunțare, în timp ce alți gramaticieni separă *nos* și *nostres* (Brunot, 1967 : 3)

	francez ă	spaniol ă	portughez ă	italiană	napolitan ă	română
P1 Sing. masc. fem. Plur. masc. fem.	<i>mon ma mes mes</i>	<i>Mi mi mis mis</i>	<i>meu minha meus minhas</i>	<i>mio mia miei mie</i>	<i>mio mia mieie meie</i>	<i>meu mea mei mele</i>
P2 Sing. masc. fem. Plur. masc. fem.	<i>ton ta tes tes</i>	<i>Tu tu tus tus</i>	<i>teu tua teus tuas</i>	<i>tuo tua tuoi tue</i>	<i>tuoio toia tuoie toie</i>	<i>tău ta tăi tale</i>
P3 Sing. masc. fem. Plur. masc. fem.	<i>son sa ses ses</i>	<i>Su su sus sus</i>	<i>seu sua seus suas</i>	<i>suo sua suoi sue</i>	<i>suoio soia suoie soie</i>	<i>său sa săi sale lui / ei</i>

Fig. 5: Posesivele atone în unele limbi romanice (Teissier, 2004 : 191 ; Ledgeway, 2009 : 247)

Determinantul posesiv în franceza modernă, ca și în celelalte limbi romanice, indică faptul că obiectele sau ființele desemnate prin substantive au o relație cu o *persoană* gramaticală: cel care vorbește, cel căruia i se vorbește, cel despre care se vorbește (P1 *ma voiture*, P2 *ta voiture*, P3 *sa voiture*). În română, ca adjective, posesivul desemnează posesorii obiectelor, situați în discurs în raport cu persoane diferite, care trimit la spațialități diferite; la P1 (*mașina mea / ma voiture*) locutorul, referent spațial principal marchează proximitatea față de obiectul posedat, la P2 (*mașina ta / ta voiture*), alocutorul, referentul situat la frontiera dintre spațiul interlocuției și cel exterior, marchează o primă punere la distanță a obiectului, conservând încă o relație privilegiată față de obiect, iar la P3 (*mașina sa / sa voiture*), instanța discursivă, marchează detașarea de obiect.

5. Din punct de vedere formal, gramaticile românești stabilesc un acord în privința pronumelor și adjectivelor posesive, acceptând că morfologia pronumelui reclamă un segment substituit al obiectului posedat (*al, a, ai, ale, alor*) interpretat ca articol, formant, dublant, pronume semiindependent etc, controversă asupra căreia nu ne vom opri aici, și un segment substituit al posesorului, după cum se remarcă din tabelele de mai sus. Structural, adjectivul posesiv este, în funcție de distribuție, fie echivalent pronumelui posesiv în sensul că include ambele segmente în contexte în care un nominal referă la obiectul posedat, fie redus la segmentul aferent marcării posesorului în vecinătatea nemediată a nominalului pentru obiectul posedat. Structura posesivului românesc corespunde celei din italiană și franceză. Din punct de vedere semantic, gramaticile românești, mai ales *Gramatica Academiei* (2008), distinge între *posesia tare*, *posesia slabă*, *posesia deviată* și *posesia implicită*.

Posesia tare / *amintirea sa ~ lui* / se realizează prin forme pronominale posesive și personale și indică proximitatea obiectului față de locutor.

Posesia slabă / *mi-am pierdut sitloul* / este marcată prin anafore asociative de tip dativ posesiv, relația obiectului față de locutor este slăbită, căci recursul la atribuire creează o distanțare a relației de apartenență a unui obiect care este indirect atribuit locutorului.

Posesia deviată / *caietu-mi* / spre o relație semantică de apartenență este realizată prin clitice pronominale postpuse unui substantiv.

Posesia implicită / *Am pierdut stiloul./*, non exprimată în discurs, se deduce din conținutul semantic al substantivului deoarece aceasta vizează întotdeauna obiecte sau persoane marcate de o legătură intimă cu posesorul, obiecte ale cotidianului, înrudire, persoane apropiate, animale de companie etc.

6. Pentru toate situațiile ce trimit la aceste categorii, italiana poate să se folosească de posesiv pentru a exprima gradual posesia deoarece este suficient ca persoana să apară în discurs prin intermediul verbului (persoana subiect fiind inclusă în forma verbală în italiană), a pronumelui personal, uneori a substantivului sau a unui pronume, pentru ca seria de *obiecte posedate* să dea alocutorului percepția unei relații inerente cu acestea.

7. Spațiul interlocuției și spațiul exterior sunt în mod clar delimitate în italiană și în română. Interlocuția este asociată unui spațiu de proximitate a cărui frontieră este concretizată de către interlocutor, dincolo de această limită se desfășoară spațiul îndepărtat extra locuționar. Această spațializare se reflectă în discurs prin întrebuițarea demonstrativelor, a adverbilor de loc aferente și a posesivelor. Dintre limbile romanice, doar franceza a abandonat opoziția demonstrativelor, deoarece, în reprezentarea sa spațială, sistemul francez a neutralizat opoziția între spațiul apropiat și spațiul îndepărtat, conservând totodată o distincție între spațiul punctual și spațiul desfășurat.

Sfera locutorului privește, după Marchello-Nizia (2004 : 81):

« l'appartenance sociale, familiale ou politique du locuteur, une possession propre reconnue, revendiquée ou assertée ou bien encore une relation de dilection affirmée. »

În cuprinsul sferei interlocutive a cuplului dialogal, toate obiectele și personanele se dispun în relație intimă cu locutorul, această sferă de proximitate este spațiul privilegiat al raporturilor fuzionale. Sfera desfășurată a persoanei în italiană și în română are drept consecință semiologică posibilitatea de a nu marca posesia în discurs întrucât relațiile de apartenență sunt evidente, deci implicite. În mod diferit, în franceză sfera persoanei este redusă la singurele limite pe care corpul le circumscrie, ceea ce implică o întrebuițare abudentă a posesivelor în discurs : *j'ai mal au bras, à la tête* ; doar părțile corpului permit exprimarea posesiei implicite, în timp ce obiectele și persoanele necesită un marcaj al posesiei în discurs (*j'ai perdu mon stylo, mon sac, mon chien, mon mari*). Dincolo de limitele corpului, nu există un spațiu de proximitate distinct de spațiul exterior. Dincolo de acest reper, spațiul este conceput ca exterior iar obiectele și persoanele care îl populează întrețin relații externe cu locutorul.

8. Anumite fenomene rețin atenția noastră, în continuare, ca urmare a consultării gramaticilor tradiționale care se arată interes față de diacronia sistemului posesivelor din diferite limbi romanice. Ne-am interesat de italiană și de franceză, desigur, dar și de spaniolă, portugheză, napolitană și română. Se cuvine să notăm că posesivele evoluează direct din formele latine de posesiv, cu excepția formei pentru persoana a treia unde expresia posesiei derivă în anumite cazuri din demonstrativul *ille*. Această schimbare de categorie gramaticală nu este, după părerea noastră, lipsită de importanță și va merita o atenție particulară în abordările noastre ulterioare. Spaniola și portugheza îl conservă pe *suus* pentru persoana a treia plural, în timp ce franceza, italiana, napolitana și româna utilizează o formă provenind din *ille* : it. *loro*, nap. *lloro*, ro. *lor*.

Descrierea diacronică permite o mai bună înțelegere a realității diferitelor sisteme ale posesivelor în limbile romanice avute în vedere, mai ales o înțelegere a momentelor de dezorganizare-organizare sistemică pe care le-au parcurs. Anumite fenomene par să scape logicii pe care sistemul în discuție ar reclama-o.

Vom aduce, în etape viitoare, argumente spre a susține că aceste fenomene, sunt, dimpotrivă, revelatoare pentru logica sistemului limbii în care se manifestă, fie că este vorba de sistemul posesivelor, fie de cel al demonstrativelor ce ne preocupă în egală măsură.

Bibliografie

- BOONE, ANNIE, JOLY, ANDRE, 1996, *Dictionnaire terminologique de la systématique du langage*, Paris, L'Harmattan.
- BRUNOT, FERDINAND, 1967, *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, tome II, *Le XVIe siècle*, Paris, Armand Colin.
- FRUYTE, MICHÈLE, « Pronoms personnels et adjectifs en latin. Les fonctions du réfléchi », in *Modèles linguistiques*, Tome XIII, Fascicule 2, Presses de l'Université de Lille III, 1991, p. 85-104.
- GUILLAUME, GUSTAVE, 1973, *Principes de linguistique théorique*, Paris, Klincksieck.
- Gramatica limbii române*, 2008, București, Editura Academiei.
- Istoria limbii române*, 1965, vol I, *Limba latină*, București, Editura Academiei.
- JOLY, GENEVIEVE, 2009, *Précis d'ancien français, Morphologie et syntaxe*, Paris, Armand Colin.
- LEDGEWAY, ADAM, 2009, *Grammatica diacronica del napoletano*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- MARCHELLO-NIZIA, CHRISTIANE, 2004, « La sémantique des démonstratifs en ancien français : une neutralisation en progrès ? » in *Langue Française*, 141: 69-84.
- MEIGRET, LOUIS, *Le tretté de la grammère françoise* (1550), consultabilă în <http://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&query=%28gallica%20adj%20%22Louis%20Meigret%22%29%20and%20dc.type%20all%20%22monographie%22&suggest=0>
- REVOL, THIERRY, 2000, *Introduction à l'ancien français*, Paris, Armand Colin.
- ROCCHETTI, ALVARO, 1987, *Chroniques italiennes*, n°11-12, Sorbonne Nouvelle Paris 3.
- SAFFI, SOPHIE, 2010, *La personne et son espace en italien*, Limoges, Lambert-Lucas.
- TEISSIER, PAUL, 2004, *Comprendre les langues romanes*, Paris, Chandeigne.